

АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ

Інститут держави і права ім. В. М. Корещького

На правах рукопису

УДК 341.67

КУДАС Ірина Борисівна

ПРАВОВІ ПИТАННЯ КОНТРОЛЮ У МІЖНАРОДНИХ

ДОГОВОРАХ ПРО РОЗЗБРОЄННЯ

12.00.10 - Міжнародне право

А в т о р е ф е р а т
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Київ - 1994

AB 29534

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі міжнародного права і державного права іноземних країн Української державної юридичної академії.

Науковий керівник - доктор юридичних наук,
професор М. В. Яновський

Офіційні опоненти:

1. Доктор юридичних наук, професор А. Ф. Висоцький (Інститут держави і права ім. В. М. Корецького АН України).
2. Кандидат юридичних наук, доцент С. В. Ісакович (Український інститут міжнародних відносин при Київському університеті ім. Т. Г. Шевченка).

Провідна організація - Львівський державний університет.

Захист відбудеться "22" квітня 1994 року на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 016.29.01 по захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора наук в Інституті держави і права ім. В. М. Корецького АН України за адресою: 252001, м. Київ-1, вул. Трьохсвятительська, 4.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці інституту.

Автореферат розіслано "10" березня 1994р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

J. Ya

Усенко І. Б.

ЛНБ ім. В. Стефаника
АН України

ЛННБ України ім. В. Стефаника

00756537 (X)

Актуальність теми дослідження. Останнє десятиріччя ХХ століття поставило перед людством нові, більш гострі проблеми, вирішувати які можна тільки спільно, зважаючи на інтереси кожної сторони. Усвідомлення взаємозалежності та спільна погоджена діяльність держав відкриває перед людством небачені досі перспективи і вже дала певні результати: перші договори у галузі реального роззброєння, спільні пошуки вирішення регіональних конфліктів, інтенсифікація економічних зв'язків між державами з різними соціально-економічними системами, розвиток співробітництва в галузі науки й культури, у гуманітарній сфері в цілому, зростання ролі та значення антивоєнних демократичних громадських рухів. І хоча кожне з цих досягнень має важливе значення для світового співтовариства, найбільш нагальною потребою нашого часу залишається звільнення людства від ядерної загрози. Таким чином, роззброєння є завданням і підсумком розвитку міжнародного права у справі забезпечення миру.

Засобом розв'язання проблеми обмеження озброєнь та роззброєння є укладання договорів у цій галузі. Зміна міжнародного клімату, політичний реалізм у зовнішньополітичній стратегії й тактиці держав, заснований на врахуванні у міжнародних справах різноманітності інтересів та пріоритету загальнолюдських цінностей, зрушили в середині 80-х років переговори з питань роззброєння, які протягом тривалого періоду не просувалися вперед. Першим якісним проривом у галузі роззброєння стало укладання в 1987р. Договору між СРСР та США про ліквідацію ракет середньої та меншої дальності. З ратифікацією цього Договору у 1988 році почався новий етап реального роззброєння, який поклав край глобальному воєнному протистоянню та гонці озброєнь. Укладання Договору про звичайні збройні сили в Європі 1990р., Договору про скорочення стратегічних наступальних озброєнь 1991р., Договору про подальше скорочення стратегічних наступальних озброєнь 1993р. і підписання Конвенції про заборону розробки, виробництва, накопичення та застосування хімічної зброї та її знищення 1993р. являє собою реальний прогрес у сфері обмеження озброєнь і роззброєння, сприяє зменшенню небезпеки виникнення війни та зміцненню міжнародного миру і безпеки.

Проблеми міжнародного права і всього світового співтовариства в цілому у справі забезпечення міжнародної безпеки безпосередньо

стосуються молодій суверенній державі, якою є Україна.

Прийняття Декларації про Державний суверенітет України від 16 липня 1990р. поставило серйозні проблеми як перед самою Україною, так і перед іншими державами світового співтовариства. Зайвим є пояснення, що коли на місці колишньої держави на карті з'являється кілька нових, то при цьому доводиться вирішувати, і часто надто боляче, багато проблем: прикордонно-територіальних, економічних, майнових та багато інших.

Серед цих проблем чи не перше місце, й особливо для України, посідає воєнно-стратегічна проблема - Україна є однією з республік, яка володіє ядерним потенціалом.

Заява Верховної Ради України від 24 жовтня 1991р. про без'ядерний статус України підтверджує наміри України, висловлені у Декларації про державний суверенітет, дотримуватися у майбутньому трьох неядерних принципів. Але досягнення без'ядерного статусу - довготривалий процес, який вимагає для свого практичного здійснення часу та значних витрат. У відповідності з п.6 Закону України "Про правонаступництво України" від 12 вересня 1991р., Україна є правонаступником прав та обов'язків за міжнародними договорами СРСР, у тому числі і за міжнародними договорами у галузі роззброєння та обмеження озброєнь, таких як Договір про РСМД 1987р., Договір про звичайні озброєння в Європі 1990р., Договір про обмеження стратегічних наступальних озброєнь 1991р. Виконання обов'язків, які випливають з наведених Договорів, ставить серйозні завдання і вимагає всебічного вивчення політичних, економічних, фінансових та інших наслідків ліквідації ядерної зброї. Проблема ліквідації ядерної зброї розглядалась протягом майже року після підписання 23 травня 1992р. Лісабонського протоколу Радю національної безпеки України, на слуханнях робочої групи та у комісіях Верховної Ради. Цьому питанню приділяли багато уваги засоби масової інформації України та іноземних держав. Його обговорювали спеціалісти та вчені на міжнародних зустрічах, семінарах. Вирішення цієї складної проблеми має бути спрямоване на забезпечення як національної безпеки України, так і надійних гарантій миру та стабільності у регіоні.

Укладання міжнародних угод у сфері обмеження озброєнь та роззброєння висуває на перший план проблему забезпечення виконання державами-учасницями цих домовленостей, взятих на себе зобов'язань.

Одним із засобів забезпечення дії гарантій при здійсненні заходів по роззброєнню, міцності основи міжнародної безпеки в цілому є міжнародний контроль за виконанням обов'язків у сфері обмеження озброєнь та роззброєння. У цій своїй якості він покликаний зміцнювати гарантії національної безпеки учасників створення системи міжнародної безпеки, їх довіру один одному.

Потреба дослідження ролі міжнародного контролю у сфері обмеження озброєнь та роззброєння, який має важливе значення для забезпечення виконання угод у цій галузі та для всього процесу роззброєння в цілому, особливо зростає в зв'язку з тим, що в наш час міжнародний контроль у сфері обмеження озброєнь та роззброєння як один із засобів забезпечення виконання угод у цій галузі, набув важливого значення і широкого застосування. Це вимагає вивчення його міжнародно-правової природи, визначення мети, основних принципів, форм та методів, перспектив розвитку. Зростаючий інтерес до проблеми міжнародного контролю є показником зміцнення міжнародних обов'язків, того значення, котре набуває проблема реалізації норм міжнародного права в цілому. Ці обставини свідчать про актуальність проблеми й обумовили вибір теми поданої роботи.

Метою роботи є дослідження інституту міжнародного контролю у сфері обмеження озброєнь та роззброєння, визначення його мети й призначення, основних принципів, форм і методів здійснення контрольної діяльності, виявлення залежності контрольних систем від предмета угоди, можливостей контролю в галузі роззброєння та перспектив його розвитку, а також його співвідношення з такими інститутами міжнародного права, як гарантії та заходи зміцнення довіри.

У зв'язку з цим слід було вирішити такі наукові завдання:

1. На підставі дослідження діючих міжнародних договорів у сфері обмеження озброєнь та роззброєння і передбачених ними контрольних систем, документів ООН, загальнотеоретичних та спеціальних робіт з питань міжнародного права визначити поняття міжнародного контролю у сфері обмеження озброєнь і роззброєння, з'ясувати мету контрольної діяльності та основні принципи її здійснення.

2. Дослідити основні форми та методи міжнародного контролю, дати їм правову оцінку і прослідкувати залежність застосування тих чи інших форм та методів міжнародного контролю від предмета угоди.

3. Визначити можливості міжнародного контролю у сфері

обмеження озброєнь і роззброєння, шляхи підвищення його ефективності та перспективи розвитку.

4. Дати правовий аналіз контрольної системи, передбаченої Договором про РСМД, та на основі досвіду її функціонування з'ясувати її значення для розробки майбутніх угод у сфері обмеження озброєнь та роззброєння.

5. Проаналізувати співвідношення таких інститутів міжнародного права, як контроль, заходи зміцнення довіри, і гарантії та визначити їх взаємодію у процесі обмеження озброєнь та роззброєння.

6. Підготувати наукові рекомендації щодо подальшої розробки концепції міжнародного контролю для підвищення його ролі в забезпеченні виконання зобов'язань, передбачених угодами у сфері обмеження озброєнь та роззброєння.

Методологічною основою роботи є загальні і спеціальні методи міжнародно-правової науки - системний, нормативний, порівняльний, історичний та інші.

Велике значення для розробки теми дисертаційної роботи мали загальнотеоретичні та спеціальні роботи з питань міжнародного права вітчизняних та іноземних дослідників, присвячені проблемі роззброєння в цілому і, в тому числі, проблемі міжнародного контролю в цій галузі.

Серед них мали особливе значення праці О.В. Богданова, С. А. Малініна, І. П. Блищенко, В. К. Собакіна, Є. І. Скакунова, І. Г. Усачова, Г. І. Тункіна, В. Т. Петровського, А. І. Талаєва, О. І. Тиунова, Р. М. Тимербаєва, Б. Р. Тузмухамедова, М. В. Яновського, а також А. Андерсона, Л. Буси, С. Біялера, Б. Блекмана, А. Краса, Д. Макінтоша, В. Епштейна, С. Сура та інші.

При вивченні проблеми автором були досліджені контрольні системи, передбачені угодами у сфері обмеження озброєнь та роззброєння, матеріали ООН, документи її органів і спеціалізованих установ: Статут ООН, резолюції Генеральної Асамблеї ООН, документи Комісії по роззброєнню. Вивчались також документи відділу роззброєння МЗС України, наукові розробки та рекомендації міжнародних форумів з проблем роззброєння і контролю.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що до нинішнього часу питання комплексного юридичного аналізу міжнародного контролю у сфері обмеження озброєнь та роззброєння не було предметом окремого розгляду в науці міжнародного права. Правовий підхід до

проблеми контролю не є найбільш розповсюдженим, більше уваги приділяється визначенню та розробці технічних методів і прийомів, які в залежності від природи зброї могли б забезпечити якість перевірки виконання угод. У міжнародно-правовій літературі немає чіткого визначення або розуміння терміну "контроль" у контексті розроблення як комплексного поняття.

У роботі досліджується історія зародження та розвитку міжнародного контролю у сфері обмеження озброєнь та розроблення, робиться спроба більш критичного аналізу ініціатив колишнього СРСР у цій сфері, включаючи пропозиції щодо контролю. На підставі аналізу угод у сфері обмеження озброєнь та розроблення і передбачених ними контрольних систем, документів спеціальних і чергових сесій Генеральної Асамблеї ООН, відділу розроблення МЗС України, наукових досліджень з даної проблеми, які здійснюються Інститутом дослідження проблем розроблення ООН, подається визначення міжнародного контролю, з'ясовується мета і принципи проведення контрольної діяльності. Наведено правовий аналіз системи контролю по радянсько-американському Договору про ракети середньої та меншої дальності 1987р., розглянуто значення його положень для розробки майбутніх угод по обмеженню озброєнь та розробленню. Внаслідок такого аналізу були визначені шляхи підвищення ефективності міжнародного контролю у сфері обмеження озброєнь та розроблення. Вперше вивчено міжнародно-правовий статус інспекторів і членів льотних екіпажів, які беруть участь у здійсненні інспекційної діяльності, внесено пропозиції щодо поліпшення кадрового забезпечення інспекторів, розглянуто питання включення третіх країн у процес здійснення контрольної діяльності та проведено аналіз їх правового статусу згідно з договором про РСМД. У результаті аналізу юридичної природи міжнародного контролю і заходів зміцнення довіри, визначено співвідношення цих інститутів між собою та їх взаємодія з інститутом міжнародних гарантій.

На захист виносяться такі положення:

1. Міжнародний контроль за дотриманням угод у сфері обмеження озброєнь та розроблення являє собою погоджений процес, здійснюваний державами-учасницями угод або міжнародною організацією на основі загально визнаних принципів та норм міжнародного права, по перевірці дотримання державами-учасницями

прийнятих на себе зобов'язань з метою забезпечення їх точного виконання.

2. Визначення достатності контролю, яке включає в себе технічні, правові та політичні аспекти, повинно здійснюватись у рамках конкретної угоди у сфері обмеження озброєнь та роззброєння на основі компромісу між технічною здійснюваністю і політичною прийнятністю.

3. При розробці та реалізації конкретної контрольної системи методи, засоби, прийоми міжнародного контролю набувають специфічних функцій і утворюють окреслені форми: національний (індивідуальний) контроль, спільний (взаємний) контроль, контроль міжнародними організаціями або групами країн на прохання сторін, які домовляються.

4. В процесі укладання та виконання угод у сфері обмеження озброєнь та роззброєння відбувається тісна взаємодія контролю і заходів зміцнення довіри, яка ґрунтується на взаємодії політичних домовленостей та міжнародно-правових угод. Заходи зміцнення довіри як первісні зобов'язання при включенні їх у міжнародні угоди набувають значення міжнародно-правових норм, спрямованих на забезпечення виконання цих угод, і, таким чином, є однією з форм міжнародного контролю.

5. Заходи зміцнення довіри і міжнародний контроль, виконуючи свої функції і підкоряючись визначеній меті, є засобом забезпечення дій міжнародних гарантій у сфері обмеження озброєнь та роззброєння.

Практичну значимість дослідження автор бачить у тому, що його результати можуть бути використані у діяльності органів зовнішніх зносин України, зокрема, у роботі відділу роззброєння МЗС України при розробці концепції контролю у сфері обмеження озброєнь та роззброєння. Матеріали дисертації можуть бути використані також при викладанні курсу "Міжнародне публічне право", в подальших наукових дослідженнях цієї проблематики.

Апробація роботи. Основні положення та висновки дисертації доповідалися на науково-теоретичних конференціях аспірантів і на засіданнях кафедри міжнародного права Української державної

Структура дисертації. Робота складається із вступу, трьох розділів, які відповідають за змістом головним напрямкам дослідження, висновку та списку використаної літератури.

ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовується актуальність теми дослідження, формується його мета і завдання, визначаються методологічні основи, наукова новизна, теоретична та практична значимість.

Перший розділ - "Історія, поняття та форми контролю у сфері обмеження озброєнь та роззброєння" присвячено вивченню зародження й формування інституту міжнародного контролю, виявленню основних етапів його розвитку, визначенню поняття "міжнародний контроль", класифікації його основних форм і методів.

Концентрованим виявленням правової природи міжнародного права є принцип сумлінного виконання зобов'язань, який знайшов своє втілення у багатьох найважливіших міжнародних актах і котрий "робить міжнародні стосунки можливими". Сумлінність є центральним елементом цього одного з основних принципів міжнародного права.

Однак відсутня будь-яка влада над державами, здатна забезпечити виконання міжнародних договорів, та впевненість держав у стовідсотковому сумлінному виконанні зобов'язань, взятих на себе учасниками угод. Особливо коли це стосується найбільш важливих для людства сфер співробітництва, яком є роззброєння. Все це змушує держави застосовувати спеціальні заходи забезпечення такого найважливішого принципу міжнародного права, яким є принцип сумлінного виконання зобов'язань.

Нині проблема забезпечення реалізації норм міжнародного права набуває особливого значення, адже вирішення глобальних проблем світу, міжнародного правопорядку в цілому ставиться у пряму залежність від функціонування міжнародного права. Між тим ця найголовніша проблема міжнародного права належить до тієї частини права міжнародних договорів, про яку нічого не говориться у Віденській конвенції, що породжує певну невідповідність у механізмі міжнародно-правового регулювання. У наш час заходи забезпечення міжнародних договорів у сфері обмеження озброєнь та роззброєння слід розрізняти у широкому і вузькому значенні.

У широкому розумінні - це певні закономірності суспільного розвитку, фактори воєнно-стратегічного характеру, необхідність вирішення великих міжнародних проблем, роль громадської думки. Окрім того, міжнародне право має у своєму розпорядженні спеціальні заходи забезпечення виконання міжнародних договорів у сфері обмеження озброєнь та роззброєння, серед яких у наш час важливого значення й широкого застосування набув інститут міжнародного контролю.

Точне розуміння суті та призначення міжнародного контролю, його місця у системі заходів, спрямованих на забезпечення виконання міжнародних угод у галузі роззброєння, неможливе без знання історії зародження та розвитку цього міжнародно-правового інституту. Розвиток і створення інституту міжнародного контролю відображає всі ті зміни, які зазнало міжнародне право, цей інститут несе на собі не тільки міжнародно-правове, але й політичне навантаження.

Всю історію розвитку й становлення інституту міжнародного контролю в галузі обмеження озброєнь та роззброєння можна поділити на три основні періоди. Перший період - період зародження ідеї міжнародного контролю в галузі обмеження озброєнь та роззброєння належить до кінця XIX - початку XX ст. Другий період - період збереження концепції контролю у теорії. Це період політичних змагань із заздалегідь передбаченим нульовим результатом, з середини 20-х років XX ст. до 60-х років, і третій період - період одночасного розвитку політичної думки і наукових концепцій контролю у галузі обмеження озброєнь та роззброєння і накопичення широкого практичного досвіду у цій галузі.

Кожна угода в сфері обмеження озброєнь та роззброєння передбачає свою конкретну систему контролю. Аналіз же досягнутих угод у сфері обмеження озброєнь та роззброєння, які містять у собі розроблені й погоджені контрольні системи, а також документи ООН, дають підстави підвести деякі підсумки практичного застосування контрольних систем і дати відповідь на питання, які стосуються інституту міжнародного контролю: визначити мету та призначення контролю, його основні принципи, форми і методи, простежити залежність контрольних систем від предмета угоди, визначити можливості контролю у галузі роззброєння та перспективи його розвитку.

Контроль за виконанням міжнародних зобов'язань в цілому, та, зокрема, у сфері обмеження озброєнь та роззброєння, являє собою

одну з форм функціонування міжнародного права, одну з форм його правового буття. Він займає проміжне місце між "первинними", регулюючими, правовідносинами і "похідними", охоронними, хоча знаходиться ближче до останніх.

Контроль як специфічного роду діяльність, може мати складну структуру і виявлятися у різних аспектах, що й обумовлює різні характеристики його поняття, а інколи не зовсім точні уявлення про нього. Тому багатоманітність форм і методів міжнародного контролю містить у собі те, що є змістом, суттєв будь-якого явища і що являє єдність всіх елементів контролю, його якостей і тенденцій.

В наш час у міжнародно-правовій літературі дано різні визначення міжнародного контролю. При всій різноманітності визначень міжнародного контролю: система заходів, діяльність суб'єктів міжнародного права, процес - можна виділити те загальне поняття, яке автори вкладають у визначення контролю - перевірка виконання зобов'язань.

У чому ж в дійсності полягає суть міжнародного контролю, що є визначальним напрямком його здійснення? Відповідь на ці запитання дає з'ясування мети міжнародної контрольної діяльності й тих принципів, на підставі яких вона здійснюється. Від того, як ставиться і вирішується це питання у зв'язку з тим чи іншим заходом обмеження озброєнь та роззброєння, нерідко залежить досягнення міжнародної домовленості. Визначення мети міжнародного контролю викристалізувалося у процесі тривалої та упертої боротьби між прихильниками концепції, які ставили контроль попереду роззброєння, та тими, хто відводив контроль важливе, але похідне від роззброєння місце.

Мета міжнародного контролю, його основне призначення - забезпечення суворого дотримування угоди всіма її учасниками - визначає основні принципи, яким повинна відповідати всяка контрольна система, правомірність здійснення її функцій.

У системі основних принципів міжнародного права, які складають правову основу поведінки держав, існує група принципів, що мають пріоритетне значення у здійсненні контрольної діяльності. Це, перш за все, принцип невторчання у внутрішні справи, а також такі принципи, як суверенна рівність держав, сумлінне виконання державами міжнародних зобов'язань, мирне врегулювання суперечок.

Міжнародний контроль по договорах про обмеження озброєнь та роззброєння є специфічним видом міжнародно-правової діяльності,

тому критерієм правомірності його здійснення є також спеціальні принципи міжнародного контролю. Найбільш авторитетним джерелом визначення та тлумачення цих принципів є Заключний документ першої спеціальної сесії Генеральної Асамблеї ООН по роззброєнню 1978р., його пункти 31, 91 та 92, які були прийняті на основі консенсуса.

Спеціальні принципи міжнародного контролю випливають із практики застосування положень про контроль, які закріплені в угодах про обмеження озброєнь та роззброєння і в той же час є рекомендаціями щодо розробки систем контролю майбутніх угод.

Із врахуванням вищезазначеної мети та принципів міжнародного контролю уявляється, що міжнародний контроль за дотриманням угод про обмеження озброєнь та роззброєння - це погоджений процес, здійснюваний державами-учасниками угоди або міжнародною організацією на підставі загальноновизнаних принципів та норм міжнародного права по перевірці дотримання державами-учасниками прийнятих на себе зобов'язань з метою забезпечення їх точного виконання. Цей процес органічно пов'язаний з історичним розвитком міжнародно-правових відносин. Він включає в себе всі ті зміни, які відбуваються та відбуватимуться у міжнародному співтоваристві, але, незважаючи на всі ці зміни, суттю, змістом цього процесу будуть перевірка і забезпечення виконання взятих на себе суб'єктами міжнародного права зобов'язань.

Одним із активних елементів контрольної діяльності є засіб здійснення міжнародного контролю. При розробці кожної контрольної системи, коли вимагається перш за все врахування специфіки того виду зброї, який полягає обмеженню або забороні, а також урахування інших факторів - політичних, воєнно-стратегічних, методи, засоби, прийоми міжнародного контролю, набувають специфічних функцій та утворюють певні форми міжнародного контролю: національний (індивідуальний) контроль, здійснюваний самостійно кожною стороною в залежності від наявних у неї технічних можливостей, спільний (взаємий), який здійснюється групою держав і вимагає згоди та співробітництва сторін; контроль, здійснюваний організаціями або групами країн на прохання сторін, які домовляються. У залежності від часу його здійснення міжнародний контроль може бути попереднім, поточним і подальшим; у залежності від обсягу міжнародний контроль може бути загальним та спеціалізованим. Будь-яка із цих форм міжнародного контролю має у своєму розпорядженні весь набір засобів, методів, прийомів, які вироблені та перевірені на практиці у ході виконання угод по

обмеженню озброєнь та роззброєнню та знаходяться у процесі постійного розвитку.

У наш час держави-учасниці при укладанні угод у сфері обмеження озброєнь мають у своєму розпорядженні досить широкий вибір різних методів міждержавного контролю, якими вони можуть скористатися для забезпечення зобов'язань, передбачених такими угодами.

При виборі засобів для забезпечення контрольної діяльності сторони повинні робити наголос не на оцінці результатів застосування кожного виду контролю, чи то НТЗК, чи то інспекція на місці, а саме на сукупному ефекті, який досягається застосуванням всіх цих видів контролю, які сторони передбачають для забезпечення виконання взятих зобов'язань.

Слід відзначити, що визначення абсолютної істини відносно виконання другою стороною своїх зобов'язань досягти неможливо, навіть коли в угодах про контроль містяться найбільш розроблені положення про контроль за її діяльністю. Перед системою контролю не ставиться завдання заздалегідь передбачити будь-які порушення. Визнається, що перед сторонами угоди стоїть завдання визначити міру достатності розробленої і передбаченої системи контролю. Достатність як одна з характеристик контролю, містить в собі і технічні можливості сторін, і характер обмежень, передбачених угодами, і міру взаємної довіри. Достатність узгоджує два інших критерії міжнародного контролю, а саме - адекватність і ефективність. Визнається, що адекватність ґрунтується на спільному політичному виборі сторін, на їх згоді. Ефективність, з іншого боку, має на меті пошуки такого механізму контролю, який найповніше забезпечить виконання взятих сторонами зобов'язань.

Прийняття у ході переговорів рішення про те, які заходи є адекватними й ефективними, інакше, визначення достатності контролю, повинно здійснюватися на основі окремого розгляду кожного питання з урахуванням рамок угод на підставі компромісу між технічною здійсненістю та політичною прийнятністю.

Другий розділ - "Правові аспекти контролю за радянсько-американським договором про ліквідацію ракет середньої і меншої дальності" вміщує всебічний правовий аналіз контрольної системи, передбаченої цим договором, і характеристику форм контролю, включених сторонами у контрольну систему по РСМД.

З початку 80-х років інтерес до проблем міжнародного контролю зріс з новою силою. Питання міжнародного контролю за обмеженням

озброєнь та роззброєнням були постійним предметом розгляду сесією Генеральної Асамблеї ООН протягом всіх 80-х років.

Першим результатом нової політики у галузі обмеження озброєнь та роззброєння і міжнародного контролю у цій галузі стало укладання двостороннього радянсько-американського Договору про ліквідацію ракет середньої і меншої дальності 1987р. Цей договір був спрямований на знищення існуючого класу ядерного озброєння, та, окрім того, здійснив прорив у галузі міжнародного контролю. Передбачена Договором про РСМД система контролю та її практичне застосування сприяли поряд з іншими факторами укладанню таких договорів у галузі обмеження озброєнь та роззброєння, як Договір про звичайні збройні сили в Європі 1990р., Договір про скорочення стратегічних наступальних озброєнь 1991р., Договір ССНО-2 1993р., Конвенція про заборону розробки, виробництва, накопичення і застосування хімічної зброї та її знищення 1993р.

Контрольна система, передбачена Договором по РСМД 1987р., заснована на одержанні совокупного ефекту від паралельного проведення таких форм контролю, як національні технічні засоби контролю та інспекції на місці, знайшла в цих угодах свій подальший розвиток. Після підписання Договору про РСМД 1987р. міжнародний контроль за виконанням положень, передбачених угодами про обмеження озброєнь та роззброєння, перестав бути каменем спотикання при укладанні таких угод. Питання міжнародного контролю набуло більш широких форм, зростає кількість можливих його рішень, що, у свою чергу, підвищило якість перевірки виконання угод та гарантії безпеки сторін.

Як не парадоксально, Договір про РСМД і передбачена ним система контролю є одночасно простими і складними. Складність виявляється у кількості та характері наявних у ньому положень про перевірку, а також в обсязі і рівні наявних у ньому технічних деталей. Але це природно, оскільки ця угода - перший приклад у розробці всеобічної контрольної системи при скороченні озброєнь.

Основні положення контрольної системи закріплені у статтях IX, XI, XII, XIII Договору і конкретизовані у Меморандумі про домовленості, Протоколи про інспекції та Протоколи про ліквідації. Контрольна система, передбачена Договором про РСМД, є якомось міров універсальною, хоча це й не означає, що вона може відповідати вимогам будь-якої угоди в сфері обмеження озброєнь та роззброєння. Її універсальність полягає в тому, що вона включає в себе практично всі форми і види міжнародного контролю. Ця контрольна

система передбачає національний (індивідуальний) контроль, здійснюваний кожною стороною самостійно за допомогою національних технічних засобів контролю (ст. XIII), спільний (взаємний) контроль, який здійснюється за погодженням між сторонами (ст. XI) за допомогою інспекцій та створення спільної контрольної комісії.

У залежності від часу здійснення розрізняється попередній контроль, метою якого є контроль вихідних даних станом на дату вступу Договору в силу (п. 3 ст. XI) та поточний, який має на меті здійснення контролю за ліквідацією ракетних операційних баз та ракетних допоміжних об'єктів (п. 4 ст. XI). Також передбачено так званий подальший контроль - впродовж 13 років після вступу в силу Договору (п. 5 ст. XI).

Окремим видом є асиметричний контроль - однакові за змістом, але різні за кількістю інспекції. Його застосування обумовлено різницею в кількості систем, які ліквідуються. Може бути передбачено також контроль на територіях третіх країн, для яких Договір за їх згодою створє відповідні зобов'язання.

Ці різні форми і методи створюють систему процедур вражачої складності та точності. Відмінною рисою контрольної системи, передбаченої Договором по РСМД, є її поділ на дві основні категорії заходів контрольного характеру - заходи повідомлення та інспекції на місцях.

Загалом, надання основних даних являє собою основу контрольного процесу та впливає на здійснення контролю на всіх етапах. І ефективного здійснення контрольної системи, передбаченої Договором, багато в чому буде залежати від істинності наданих сторонами даних. Основне призначення цих заходів - прискорити та полегшити проведення інспекцій на місцях.

Іншим основним заходом контрольного характеру, якому відведено важливе місце у здійсненні контролю, передбаченого Договором, є інспекція на місцях. "Найбільш вражачим нововведенням, жорстким за формою, але достатньо надійним за змістом" - так характеризують значення інспекції на місці вітчизняні та зарубіжні дослідники і спеціалісти.

Саме в результаті включення у контрольну систему, передбачену Договором, положення про інспекцію на місцях, Договір про РСМД є історичним починанням у галузі роззброєння, яке поклато край безпредметним і часто ідеалізованим суперечкам про значення інспекції на місцях і є своєрідним проривом у проблемі контролю.

Інспекції на місцях, безпрецедентні за глибиною та кількістю,

являють собою всеосяжний комплекс, який охоплює всі стадії здійснення Договору: перевірку вихідних даних про наявні озброєння; спостереження за процесом ліквідації; контроль за тим, щоб не здійснювалось виробництво озброєнь, охоплених Договором.

Аналіз правового забезпечення проведення інспекцій показує, що сторони мають на меті проведення постійних і ефективних інспекцій. Так, інспекції не можна уникнути, в неї нема альтернативи і її можна скасувати тільки у випадку форсмажорних обставин. З іншого боку, слід відзначити суперечливий характер положень, що стосуються проведення інспекцій. Інспекції на місцях дають можливість отримання докладної інформації, однак вони обмежені у просторі і часі, межами конкретних споруд. Компромис, досягнутий сторонами при розробці процедур проведення інспекцій, відображує суперечливу природу проведення інспекції на місці - одночасно допуск і обмеження. Ретельна регламентація процесу проведення інспекцій на місцях пояснюється тим фактом, що це проведення є практично першою спробою в угодах обмеження озброєнь і роззброєння. А значна кількість обмежень пов'язана з відсутністю належної довіри між сторонами на час підписання договору про РСМД. Проведення інспекцій на місцях є по суті не тільки проривом у проблемі контролю, але й проривом у заходах зміцнення довіри.

Аналіз положень про контроль, передбачених Договором, свідчить, що національним технічним засобам контролю відведено другорядну роль у порівнянні з інспекціями на місцях у забезпеченні положень Договору, але, як відзначає більшість дослідників, "вона може бути вирішальною на практиці".

Положення Договору, які обумовлюють застосування національних технічних засобів контролю, викладені у більш стислій формі, ніж інспекційні процедури, і передбачають використання національних технічних засобів у залежності від технічних можливостей кожної із сторін.

Однак, незважаючи на стислість викладу положень, які стосуються використання сторонами НТЗК, видається необґрунтованим применшувати роль НТЗК при здійсненні контролю за дотриманням положень Договору і надати їм другорядне значення у порівнянні з проведенням інспекцій на місцях. Крім заходів на основі співробітництва НТЗК, які і в майбутньому будуть зберігати провідну роль, вони можуть бути використані для того, щоб перевіряти і підтверджувати точність основних даних, будуть допомагати у виборі місць, на яких проводитимуться інспекції.

Уявляється, що якби при розробці положень Договору було надано більше уваги саме сполученню форм контролю, а не робився наголос на результати контролю окремо кожної з них, це привело б до значно менших матеріальних витрат при тому ж кінцевому результаті.

Третій розділ - "Функціонування системи контролю по Договору про РСМД. Співвідношення контролю, заходів зміцнення довіри та гарантій" - присвячено вивченню досвіду функціонування системи контролю про РСМД і з'ясуванню її значення для майбутніх угод. У цьому розділі також розглянуто співвідношення контролю з такими інститутами міжнародного права як заходи зміцнення довіри та гарантії. У результаті дослідження автор дістає висновку, що Договір про РСМД і передбачена ним контрольна система не можуть слугувати моделлю для вирішення проблем контролю у майбутніх домовленостях, а його значення повинно бути розглянуто як приклад і своєрідність.

Як приклад положення Договору про РСМД відносно проведення перевірки можуть бути використані при розробці майбутніх угод у галузі обмеження озброєнь та роззброєння. А своєрідність означає, що рішення, знайдене сторонами для забезпечення виконання положень Договору, не може бути автоматично застосованим до інших угод. Ці два аспекти значення Договору про РСМД, його приклад та його своєрідність, - щільно переплетені. Тут слід відзначити, що сам по собі приклад може бути не тільки позитивним, але й негативним. Інакше, практика застосування положень про контроль може виявити слабкі місця передбаченої контрольної системи і мати у результаті контр-приклад. Але навіть контр-приклад на практиці буде мати позитивні моменти для майбутніх угод, оскільки недоліки, виявлені при здійсненні контролю по Договору про РСМД, у подальшому будуть враховані в майбутніх угодах. Своєрідність же сама по собі буває цінною як приклад, оскільки кожну угоду слід розглядати як особливий випадок.

Своєрідність полягає в технічній стороні Договору, а прикладом може бути знайдене політико-правове рішення. Уявляється неможливим, та й не потрібним опрацювання такої моделі контрольної системи, котра б відповідала вимогам всіх угод в галузі обмеження озброєнь та роззброєння. Специфічність, як одна з характеристик контролю означає, що процес контролю є унікальним для кожного договору і його перестановка, тобто загальне застосування до всіх

договорів, принципово неможлива. Кожна нова угода потребує розробки своєї індивідуальної контрольної системи, котра в свою чергу буде розроблятися на підставі існуючого правового та практичного матеріалу. Будь-яка спроба автоматично перенести контрольну систему, передбачену Договором про РСМД, в іншу угоду по обмеженню озброєнь, є надто ризикованою справою. В той же час безсумнівно, що Договір про РСМД, як і практика його застосування, мають важливе значення для розробки наступних міжнародних угод по обмеженню озброєнь та роззброєнню.

Що ж нового вніс Договір про РСМД в практику застосування контролю в галузі обмеження озброєнь та роззброєння і в чому його значення? По-перше, важко переоцінити значення Договору про РСМД для всього процесу роззброєння в цілому. По-друге, Договір про РСМД є дійсним проривом в галузі контролю. Його підписання підвело ризику під тривалим протягом багатьох років спором про контроль за угодами в галузі обмеження озброєнь і роззброєння і довело визнання важливості принципу контролю, без якого неможливе зміцнення довіри та роззброєння. Договір про РСМД є прикладом угоди, мета якої при порівнянні зі складністю правового матеріалу відрізняється простотою, яка рідко зустрічається в існуючих угодах або в угодах, з приводу яких нині ведуться переговори. Сторонами було знайдено нове рішення проблеми контролю, яке зробило можливим проведення інспекції на місці. Сторони визнали що інспекція на місці, правильно організована, не є втручанням у внутрішні справи держав-учасниць, що проведення інспекцій не загрожує безпеці кожної держави і що кожна сторона внаслідок проведення інспекції на місці одержує не меншу користь, ніж її партнер.

Договір про РСМД переконливо довів тісну взаємодію заходів зміцнення довіри і контролю. Переконливо довівши важливість контролю, Договір про РСМД має велике значення в аспекті розвитку методу складання проектів угод, тобто в правовому та системному підході до роззброєння. Практика застосування положень Договору про РСМД показала, що майбутнє за такими угодами, положення котрих як можна ясніше визначали б зобов'язання, що приймаються учасниками, вміщували б ясні і чіткі положення, що виключають їх різне тлумачення. Чіткість, однозначність положень угод є одним з факторів, що сприяють проведенню ефективного контролю.

Договір про РСМД розширює і удосконалює традицію поєднання односторонніх та спільних аспектів проведення контрольної діяльності. Своєрідним нововведенням у договірну практику є

комбінація двостороннього та багатостороннього характеру Договору про РСМД. По суті Договір про РСМД двосторонній, але він також має відношення до третіх країн, на території яких здійснюються заходи по знищенню та процедури контролю. Досвід вирішення цієї проблеми має важливе значення для підготовки майбутніх угод по обмеженню озброєнь та роззброєнню.

Договір про РСМД та досягнутий ним прорив у галузі контролю має одночасне значення як для майбутніх угод у галузі обмеження озброєнь і роззброєння, так і для попередніх. Для попередніх цей договір пропонує чітку можливість його ратифікації, котра тривалий час затримувалась внаслідок відсутності задовільних положень по контролю в раніше прийнятих двосторонніх угодах.

Без сумніву, ще тривалий час кожній угоді у сфері обмеження озброєнь і роззброєння буде необхідно виробляти свої власні процедури контролю, в світі тих специфічних зобов'язань, котрі він вміщує. В той же час, те нове і прогресивне, що вніс Договір про РСМД в теорію і практику міжнародного контролю знайде свій подальший розвиток в наступних угодах у сфері обмеження озброєнь та роззброєння.

Основне призначення міжнародного контролю у сфері обмеження озброєнь та роззброєння - перевірка виконання зобов'язань для забезпечення суворого дотримання угод всіма її учасниками, має ще одну, не менш важливу функцію: сприяти зміцненню довіри.

Історія та аналіз укладання угод у сфері обмеження озброєнь та роззброєння показує, що укладання будь-якої такої угоди стало можливим внаслідок зміни політичної ситуації та виникнення атмосфери довір'я у стосунках держав-учасниць. І, навпаки, включення інституту контролю в такі угоди веде до встановлення атмосфери довір'я між державами.

Взаємодія заходів зміцнення довіри й міжнародного контролю ґрунтується на взаємодії політичних домовленостей і міжнародно-правових угод, які, зрештов, і визначають юридичну природу заходів зміцнення довіри і міжнародного контролю.

Уявляється, що міжнародний контроль у сфері обмеження озброєнь та роззброєння як процес, метов якого є забезпечення взятих державами-учасниками угод та зобов'язань, торкається застосування обов'язкових міжнародно-правових норм і має контролювати узгодженність з цими нормами. Заходи зміцнення довіри належать до міжнародної діяльності, котра сама по собі не є протилежною міжнародно-правовим нормам, але і не є наслідком цих

норм. Іншими словами, заходи зміцнення довіри такі, як повідомлення про військову діяльність, запрошення спостерігачів, обмін інформацією стратегічного характеру, встановлюють початкові зобов'язання - виконуються вони чи ні, - є кінцевими самі по собі в той час, як міжнародний контроль встановлює подальші зобов'язання, котрі породжують міжнародно-правові норми і не можуть існувати без них.

У наш час заходи зміцнення довіри та контроль тісно взаємодіють у процесі обмеження озброєнь та роззброєння: набір взаємопоновлюючих заходів зміцнення довіри і безпеки сприяє створенню сприятливих умов для укладання угод у сфері обмеження озброєнь та роззброєння, одним із засобів забезпечення яких є міжнародний контроль. З іншого боку, контрольна діяльність сприяє зміцненню довіри, у зв'язку з чим контроль слід розглядати як один із засобів зміцнення довіри.

В процесі укладання та виконання угод у сфері обмеження озброєнь та роззброєння відбувається тісна взаємодія таких інститутів міжнародного права, як гарантії, контроль і заходи зміцнення довіри. Така взаємодія ґрунтується на тісному взаємозв'язку політичних і міжнародно-правових гарантій.

Заходи зміцнення довіри як політичні гарантії, діючи у формі ініціатив, домовленостей, передують встановленню міжнародних правовідносин. Здійснення заходів зміцнення довіри створює сприятливу атмосферу для укладання угод у сфері обмеження озброєнь та роззброєння. Включення у ці угоди положень про контроль, з одного боку, сприяє зміцненню довіри між державами, учасницями угод, а, з іншого боку, забезпечує дію механізму гарантій по створенню умов для виконання договірних зобов'язань.

У міру підвищення рівня транспарентності необхідність у заходах контролю й перевірки, які дорого коштують, буде знижуватися за рахунок збільшення питомої ваги заходів, заснованих на співробітництві й відкритості воєнної політики.

У висновках підведено підсумки дослідження та намічено перспективи розробки проблеми.

По темі дослідження опубліковані такі роботи:

1. Государственный суверенитет Украины и проблемы ядерного оружия. // Актуальные вопросы правотворческой и правоприменительной деятельности. Тем. сборник науч. трудов. - Киев: УМК ВО, 1992. - С.128-133.

2. Правовые вопросы контроля по международным договорам о

разоружении. // Правовое регулирование государственного строительства в Украине и проблемы совершенствования законодательства. Краткие тезисы докл. и науч. сообщ. межрегион. науч. конф. молодых ученых и соискателей. - Харьков, 1992. - С. 33-35.

3. Міжнародно-правові аспекти контролю за обмеженням озброєнь та роззброєнням. // Правова держава. - Вип. 5. - К., 1994.

Підписано до друку 25.02.94р. Формат 60x84/16
Папір друк. Усл. друк. арк. 1,0. Тираж 120
зам. N 98

Надруковано ХІЕІ, 310001, Х., пр. Леніна, 9а

467909

AB 29.534

AB 29.534